

Михайлина Коцюбинська

ПАМ'ЯТКА ЄДНАННЯ ДВОХ КУЛЬТУР: АРХІВ ЗІНИ ГЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКОЇ

2003 року до відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України надійшли дуже цінні матеріали з Праги — архів подружжя відомих чеських українців Зіни і Костя Геник-Березовських, переданий їхнім сином Марком після смерті батьків у дар Україні.

Люди ці відігравали значну роль у культурному житті української Праги минулого століття. Кость Геник-Березовський викладав українську мову в Карловому університеті, був одним із укладачів чесько-українського та українсько-чеського словників. Діяльність Зіни Геник-Березовської також тісно зв'язана з Карловим університетом та з Чехословацькою Академією наук, що після Другої світової війни стали центрами празької україністики.

Зіна Геник-Березовська досліджувала зв'язки двох культур — чеської та української; вона автор праць про українське бароко і неоромантизм, упорядник першого видання творів Сковороди чеською мовою; її перу належать численні публікації з історії української літератури — давньої і новітньої, блискучий переклад на чеську мову новел Стефаніка, цикли передач про українську культуру на чеському радіо; статті про українську літературу в чеському енциклопедичному словнику (1962—1967) і Малій чесько-словацькій енциклопедії (1984). Підтримувала постійні дружні і творчі контакти з Україною, була близька до правозахисного руху, причетна до циркуляції та виготовлення самвидаву. Її ім'я по праву називають серед грона славних імен українських шістдесятників — Дзюби, Світличного, Сверстюка та ін. Належала до тієї “малесенької цопти” однодумців, про яку писав Василь Стус. “Золотою бджілкою” ніжно називав її Іван Світличний. Пропагувала за кордоном твори шістдесятників, перекладала, брала участь у виданні й літературознавчому осмисленні їх. Працювала як цілий потужний інститут українсько-чеських зв'язків.

Дім цього славного подружжя впродовж років був неофіційним, але від того не менш важливим осередком культурного українства у Празі. Затишна оселя, де в передпокої можна було зазирнути у велике старовинне люстро, що належало раніше сестрі Лесі Українки Оксані, а в кабінеті усістися у фотель родини Горбачевських, де майже увесь життєвий простір двох високих кімнат заповнювали книжки, була справжнім культурним постпредством України в Чехословаччині, Українським домом. Не минав її практично ніхто з причетних до нашої культури, і не лише з великої України, а й з усього світу — поети, літературознавці, художники. Сходилися, щоб обмінятися інформацією про те, що діялося там, удома, щоб поспівати (господар був великим знавцем і першорядним виконавцем народної пісні), дістати допомогу — порадою, знайомством, літературою (саме таким шляхом неодноразово в Україну діставалися цінні діаспорні видання, довгі роки для нас недоступні). Не дивно, що подружжя Березовських лишило по собі багатющій “україноцентричний” архів — віддзеркалення їхніх творчих і громадських інтересів.

Після наглої смерті Зіни Генік у лютому 1991 р. (її чоловік помер на два роки раніше) я двічі побувала у Празі, розібрала в першому наблизненні її архів, склала бібліографію праць, що уможливило згодом видання в Києві доробку дослідниці¹.

1993 р. за активного сприяння тодішнього посла України в Чехії Р.Лубківського було здійснено передачу до Інституту літератури великого архіву О.Олеся, що зберігався перед тим у подружжя Березовських. Архів цей уже опрацьовано, і матеріали його увійшли до наукового обігу. 1995 р. д-р Марко Березовський передав у дар Інституту понад 700 листів з України до своєї матері. Серед адресантів І.Дзюба, І.Світличний, Є.Сверстюк, Г.Кочур, М.Коцюбинська, Р.Корогодський, Вал.Шевчук та ін. Цей винятково цікавий епістолярій також опрацьовано і частково видано².

І останнє надходження 2003 р. — об'ємний, дуже змістовний і різноманітний архівний масив, який умовно можна поділити на дві частини: документи і матеріали, безпосередньо пов'язані з життям і діяльністю подружжя Генік-Березовських, і синтетичне зібрання архівів різних українських культурних діячів, що жили і працювали в Чехії.

У першій частині — документи подружжя Березовських: їхні автобіографії різних років, офіційні папери, пов'язані з навчанням і працею. Зокрема, документальні свідчення праці К.Генік-Березовського як викладача української мови на кафедрі русистики Карлового університету (навчальні плани й методичні розробки, звіти про діалектологічну практику студентів-україністів тощо). Аналогічні документи про працю на цій же кафедрі професора Івана Панькевича. Дисертація К.Геніка "Діалектні елементи у творах Василя Стефаника", захищена в 1950-х у Карловому університеті.

Магістерська робота Зіни Генік-Березовської "Гейне в українській літературі"; її кандидатська дисертація про зв'язки І.Франка з чеською літературою, розвідки про різні епізоди зв'язків двох культур, про чеських діячів, чиї інтереси були пов'язані з Україною. Рукописні варіанти праць про Шевченка, Сковороду, Лесю Українку, Довженка. Матеріали роботи над перекладом Стефаника на чеську мову. Виступи на різних ювілейних зібраннях, присвячених пам'ятним датам української культури, передусім на щорічних шевченківських вечорах у Празі, програми концертів. Рецензії на праці з українського літературознавства — як з "великої" України, так і місцевих дослідників, а також з Польщі, Румунії. Відгуки опонента на кандидатські, дипломні праці з українознавства, що захищалися в Карловому університеті. Редакційні висновки для чеських видавництв про новинки української літератури, рекомендації перекладів тих чи тих творів на чеську мову. Листи від літературознавців В.Абжолтовської, Л.Красковської, М.Неврлого, М.Мушинки, від колег із Канади (зокрема від Ю. Луцького), Австралії, Румунії, Франції.

Широко представлено твори українських шістдесятників. Крім листів, про які вже йшлося, численні машинописи й автографи творів Симоненка, Драча, Вінграновського, Стуса, Ліни Костенко, а також Нечерди, Мамайсура, Голобородька, Воробйова, прозові твори Шевчука, Щербака, Дрозда, деякі з них у перекладах на чеську мову самої Зіни та інших перекладачів.

Деякі документальні свідчення культурно-політичного життя української громади в Чехії (відозви, програми, звіти), її активізації в кінці 1980-х років у зв'язку з "перебудовою" і розпадом Радянського Союзу, документи часів "празької весни". Унікальна збірка (понад 50) клецидр — жалобних оголошень про смерть членів української громади (біографічні дані, родичі, місце і час поховання).

Окремі цінні архівні вкrapлення матеріалів різних українських письменників і культурних діячів, що жили в Чехії, зокрема *Наталени Королевої*, *Олекси Стефановича* (серед його автографів є недруковане), перекладачки на чеську мову В.Абжолтовської. Підготовлена до друку машинописна збірка праць відомого закарпатського культурного

¹ *Генік-Березовська З.* Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм / Упор. М.Коцюбинська, Г.Сиваченко. — К., 2000.

² Див.: *Коцюбинська М.* "Зафіксоване і нетлінне": Роздуми про епістолярну творчість. — К., 2001.

діяча *Корнія Заклинського*. Батько Зіни Генік інженер Модест Бондарчук цікавився постаттю *Івана Пулюя*, звідси тут відповідні матеріали — лист І.Пулюя до І.Горбачевського, виписки М.Бондарчука з літератури про Пулюя, його ж листи до В.Хілевського, який досліджував життя і діяльність Пулюя, стаття “Попередники Рентгена, про яких забувають при святкуванні його ювілею”.

Найоб’ємніше з таких вкраплень — україніка з архіву відомого чеського славіста *Ф.Главачека*, з яким З.Генік активно співпрацювала. Главачек свого часу зустрічався й листувався з І.Франком, товаришував з В.Гнатюком, помер він у вельми поважному віці 1976 року. В архіві зберігається листування З. Генік з Главачеком, його статті української тематики — про Шевченка, Драгоманова, “Короткі нариси про українське письменство”, матеріали 1939 року Комітету з відзначення 125-річчя від дня народження Шевченка в Чехословаччині, головою якого був Главачек (офіційні листи, програми, плани, звіти). Найцінніше — спогади Главачека про його зустрічі з Франком, про подорож в Україну 1896 року, великий машинописний текст чеською мовою “Мої зустрічі й співпраця з Гнатюком”, а також листи до Главачека з кінця XIX ст. відомих українських діячів Б.Грінченка, М.Вороного, В.Гнатюка, Д.Мордовця, В.Лукича, В.Будзиновського та ін.

Значну цінність становить друга частина архіву — унікальне зібрання особистих архівних матеріалів різних українських діячів, які тим чи тим шляхом потрапили в орбіту інтересів З.Генік і були нею збережені.

Передусім це матеріали сестри Лесі Українки *Оксани Косач-Шимановської*, людини дуже близької до подружжя Березовських. У роки навчання Зіна (як також інші студенти-українці) жила в неї, упродовж років підтримувала дружні стосунки і творчі зв’язки (до речі, О.Косач-Шимановська в 60-і роки брала активну участь у поширенні українського самвидаву, зокрема передруковувала на машинці “Інтернаціоналізм чи русифікація” І.Дзюби). Березовські доглядали її у старості, були організаторами її похорону й поховання. Сьогодні вони всі троє — Оксана Косач, Кость і Зіна Генік-Березовські — лежать під однією могильною плитою у празькому міському колумбарії...

Архів О.Косач складається в основному з листування (це автографи Олени Пчілки, Лесі Українки, Ольги та Михайла Кривинюків та ін.) і багатої родинної фототеки.

Не менш цінний архів Платоніди Щуровської-Россіневич, концертмейстера Капели Кошиця, яка по закінченні триумфального турне капели залишилася в Чехії, жила в Подебрадах, керувала українським хором і брала активну участь у культурному житті громади. Зіна Генік в юності брала в неї уроки музики, увесь час підтримувала з нею дружні стосунки. Маємо, на жаль, лише частину архіву, адже до того, як потрапити до рук Зіни, він зберігався у невідповідних умовах і чимало матеріалів загинуло. З того, що залишилося, її листування (листи до О.Кошиця, до О.Міньківського, листи-запити в різні інстанції з приводу рукописів А.Веделя) і багато фотографій — не тільки родинних, а й із культурного життя української громади, подарований Щуровській портрет Шаляпіна з його автографом; авторський збірник нот “21 народна пісня у триголосному укладі для дітей”; афіші і програми концертів Капели Кошиця й українського хору в Подебрадах. І найцінніше — спогади: “Згадки з ненавратного минулого”, “Уривки зі спогадів жінки-диригента”, “Ліквідація Української республіканської капели”, уривки споминів про Кошиця та ін.

Коротко про інших персонажів цього архівного зібрання.

Музикознавець і композитор *Федір Стешка*: його музикознавчі праці, зокрема “Лисенко і Драгоманов”, конспекти різних праць з історії і теорії музики, рукопис збірки “Думки Бетховена про музику”, переклад на українську мову книги Мелера “Історія старинної і середньовічної музики”.

Архітектор *Артем Корнійчук*: дуже змістовні, майстерно написані спогади про перебування в радянському концтаборі в Сибіру, “записані з пам’яті в 1956 р. після повернення з табору”; три великі листи патріарха Мстислава (Скрипника) 1960-х років із

Детройта про проблеми українського церковного життя, про кардинала Йосипа Сліпого тощо.

Скульптор *Михайло Бринський*: автобіографічні матеріали, документи (паспорт громадянина УНР, документи останніх років життя, пов'язані з гланованим поверненням і передачею своїх робіт на батьківщину); статті про скульптора, його роботи, зокрема ескіз державної печатки ЗУНР, фото пам'ятної медалі С.Петлюри та інших творів, фотографії з родинного архіву, цікаві відомості про підготовку й проведення конкурсу щодо пам'ятника Шевченкові в Харкові, листи, серед яких кілька великих листів 1926 року з Вінніпега від Мирослава Ірчана.

Полковник армії УНР *Павло Крицький*: фотографії і листи, документи, пов'язані зі службою в армії УНР — виписки з наказів, рапорти, службові записки (1920), заяви, посвідчення й, головне, службові списки П.Крицького — військового старшини (1919), згодом підполковника й полковника (1920), а також відповідні реєстраційні картки. До речі, серед архівних матеріалів П.Щуровської-Россіневич збереглися аналогічні службові реєстри її чоловіка — сотника армії УНР *Миколи Россіневича*.

Відомий хімік, професор Української Господарської Академії в Подєбрадах *Іван Горбачевський*: його наукові праці, документи і матеріали, пов'язані з діяльністю УГА, протоколи засідань УНРади з підписами Горбачевського, велике групове фото її членів, фотографії та листування з родинного кола Горбачевських і Косачів. Добре збереглися, на щастя, два унікальні фотоальбоми "Українські січові стрільці" з дарчим написом родині Горбачевських.

Син Миколи Садовського *Мікі Тобілевич*: особисті документи, записники, машинопис повісті чеською мовою М.Бжезінової "Za zadamy Valki". Багато листів, серед них три листи батька — М.Садовського.

Документи, листи, фотографії з архівів інших діячів української громади в Чехії, зокрема подружжя Барцалових, Ольги Байлюкової, Оксани та Наталі Пронських та ін.

Отже, маємо дуже цінний синтетичний архів — документальне свідчення української культурної присутності у Празі й загалом у Чеській республіці. Гадаю, що там і сьогодні можна знайти не один подібний — хай і не такий виразний — слід, хоча нині тамтешня українська громада багато втратила в культурному плані та якісно змінилася. Багатьох уже давно немає на світі, розвіялося з вітром чимало цінного. Але те, що лишилося в нащадків українських родин, які творили культурний клімат української Праги 1920—1930-х років та й пізніше, слід зберегти як національне надбання, щоб не осиротити наших наступників, щоб не перервати культурної тяглості, естафети поколінь. Адже праявка сторінка в історії рідної культури дуже самобутня й ваговита: поезія, історія і літературознавство, видавнича справа, публіцистика. Це та гілка, що ніколи не відривалася від материнського організму, обмін поживними речовинами не припинявся ніколи. І, хочеться вірити, не припиниться.